

STEFAN HEDLUND
NICLAS SUNDSTRÖM

Vem svek Ryssland?

Efter kommunismens fall gavs nationalekonomin en unik chans att visa på den egna analysens och de egna teoriernas betydelse. I denna artikel visar Stefan Hedlund och Niclas Sundström hur resultatet blev en allmän uppslutning kring en helt ovetenskaplig chockterapi. När det nu står klart att projektet misslyckats, söker de ansvariga chockterapeuterna slå till reträtt bakom en rökridå av anklagelser mot västvärlden för att ha svikit Ryssland.

Det ryska valet i december 1993 blev en för många tämligen chockartad upplevelse. Ända in i det sista hade både politiker och professionella bedömare med anknytning till det ryska "systemskiftet" tvärsäkert förklarat att det under inga som helst omständigheter kunde bli tal om annat än en jordskredsseger för de demokratiska och marknadsorienterade krafterna.¹

Enligt den då gängse uppfattningen hade genombrottet kommit den 4 oktober, med president Jeltsins beslut att sätta in stridsvagnar mot det ryska parlamentet. I landets första någorlunda fria och demokratiska val sedan bolsjevikerna tog makten skulle nu den ryska befolkningen tacksamt lämna grönt ljus för en intensifierad reformpolitik. Med en reformorienterad president och ett reformvilligt parlament, båda med stark demokratisk legitimitet, skulle inget längre kunna stå i vägen för Rysslands ambitioner att utveckla demokrati, marknadsekonomi och rättsstatlighet.

Nu blev det dock inte riktigt så som Jeltsinromantikerna hade tänkt sig. Valutgången bäddade visserligen för radikala politiska förändringar, men i en klart reformfientlig riktning. I stort sett hela den välkända gruppen av unga reformekonomier rensades ut, och vid sin första presskonferens förklarade den nye premiärministern, Viktor Tjernomyrdin, att det nu var "slut på marknadsromantiken". Som svar valde de utländska rådgivarna under stora ovationer att lämna scenen.

Den kanske viktigaste slutsats man kan dra av detta tämligen bisarra händelseförlopp rör vådan av ideologiskt betingat illusionsmakeri, av att tongivande politiker och rådgivare bildar slutna kotterier där man förtränger verkligheten och bara lyssnar till varandras önsketänkande. Mot bakgrund av det allvar som kringgärdar Rysslands framtida utveckling är det häpnadsväckande med vilket lättsinne den ryska reformpolitiken har bemötts, av såväl politiker som massmedier.

Vår ambition i denna artikel är att när-

STEFAN HEDLUND är professor i öststatsforskning vid Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet. NICLAS SUNDSTRÖM är forskare vid samma institution.

¹ En verklig klassiker på svensk mark är rådgivaren till den ryske presidenten Anders Åslund, som vid ett framträdande på Utrikespolitiska institutet i Stockholm den 7 december, dvs mindre än en vecka före valet, helt avfärdade varje tänkbar farhåga om en negativ utveckling.

mare granska den västerländska national-ekonomins roll i denna process. Det ligger nämligen något av en ödets ironi i att den vetenskap som mot bakgrund av allt det vi vet om den centrala planeringens många distorsioner – institutionella såväl som konceptuella – *borde* haft mest att uträtta i det forna östblocket, samtidigt är den vetenskap som mest allvarligt har bidragit till att skapa just lättsinne och att försvåra seriös analys.

Det samlade intrycket av vad en lång rad framstående västerländska nationalekonomer sagt och skrivit om systemskiftet i Öst är föga smickrande, varken för författarna själva eller för den nationalekonomiska vetenskapen som helhet. Mycket har förvisso varit irrelevant, och därmed även tämligen harmlöst², men det finns också sådant som har varit direkt destruktivt.

Särskilt framträdande på det senare kontot är den korstågsmentalitet som tagit sig uttryck i tron på "historiens slut", på att marknadsekonomin nu definitivt har segrat. Vid ett världsbanksmöte i Bangkok i oktober 1991 kunde bankens dåvarande chefekonom, Lawrence Summers, slå an tonen: "Spread the truth – the laws of economics are like the laws of engineering. One set of laws works everywhere."³

Nationalekonomin och chockterapi

De ekonomiska rådgivarna

Så här i efterhand slås man kanske mer än något annat av hur okritiskt den förespråkade "chockterapi" togs emot av det internationella ekonomisamfundet. Utan någon till synes djupare analys utvecklades en rörande enighet kring vad en handfull rådgivare och internationella konsulter presenterade som den enda sanningen. I Åslund & Sjöberg [1992, s 143] framställs chockterapi som "current conventional wisdom", och vid en världs-

bankskonferens på våren 1991 kunde den ovan nämnde Lawrence Summers [1992, s 7], lugnt förklara att:

"Mycket av det som sågs om nationalekonomers fallenhet för oenighet är kraftigt överdrivet. Jag misstänker att vår diskussion här, om den socialistiska transitionens problem, knappast kommer att rubba mitt intryck av att det finns en slående överensstämmelse i de råd tongivande nationalekonomer har givit beträffande transitionen i Östeuropa."

Dessa "tongivande nationalekonomer" kom att utgöras både av internationellt erkända akademiska ekonomer, som Jeffrey Sachs och Andrei Shleifer vid Harvard, Olivier Blanchard från MIT, Kevin Murphy och Robert Vishny från University of Chicago, Richard Layard vid London School of Economics, och av mindre kända internationella konsulter som David Lipton.

Det är, milt uttryckt, en aning förvånande hur denna inte helt anspråklösa samling nationalekonomer under flera år obekymrat har kunnat leverera råd och rekommendationer som påståtts vara oomstridda och grundade i ekonomisk forskning, när de i själva verket ur ekonomisk teoretisk synvinkel varit minst sagt tveksamma.⁴

Om man begrundar att de som drivit chockterapi också har intagit poster som rådgivare till regeringar i det fd öst-

² Hit hör exempelvis Nobelpristagaren James Buchanans spekulationer kring avvägningen mellan "Kirznerskt" och "Schumpeterskt" entreprenörskap i den ryska reformprocessen (Buchanan [1993]).

³ Citatet är hämtat från Keegan [1993, s 109]. De engelska formuleringarna är så pregnanta att de skulle förlora på att översattas till en mera utslätad svenska.

⁴ För en grundlig analys av chockterapians antaganden, och deras relation till fundamentala principer inom nationalekonomin, se Gligorov [1993].

blocket, blir saken än mer häpnadsväckande. Här anmäler sig nämligen en lika central som känslig fråga beträffande spänningen mellan rådgivning och analys, mellan normativa studier och positiv undersökning, mellan *rent-seeking* och oberoende forskning, mellan önsketänkande och seriös analys av en utomordentligt allvarlig utveckling.

Ekonomerna som rådgivare är i sig ett sedan länge omdebatterat problem. I en artikel på detta tema konstaterar Lucas [1980, s 258] att ekonomerna "som rådgivande profession är på mycket djupt vatten", och fortsätter: "Ekonomer som ställer denna, 'Vad skall göras, idag'-fråga som om den på något vis skulle vara ett lackmustest för ekonomisk kompetens är kulturbundna (eller institutionsbundna) i en utsträckning som de förmodligen inte själva är medvetna om."⁵

Hans poäng ligger i att det är en sak att föra fram ett ekonomiskt program, konsistent eller inte, men en helt annan att också bedöma dess genomförbarhet. Han skrev förvisso i en annan omgivning och i en annan fråga än den som rör dagens transition, men det reducerar knappast betydelsen av frågan om den grundläggande analysen kring ekonomer och ekonomisk rådgivning.⁶

Ett tydligt tecken på den irritation som nu börjar sprida sig inom det internationella ekonomisamfundet kom vid *European Economic Association's* årsmöte i slutet av 1993. I dokumentationen från detta möte (*European Economic Review*, vol 38, 1994) finns inte en enda artikel om "transitionen". Däremot finns i ordföranden, Mervyn Kings, "presidential adress" en uppmaning till ekonomerna att sluta spela "fairground fortune tellers". Minns!

Det är emellertid inte tillräckligt att konstatera att program har sjuösatts utan föregående lämplighetsstudier. Det är också slående i vilken grad en förment avsaknad av relevant teori har använts som alibi för att föra fram i huvudsak ideolo-

giskt motiverade reformprogram. (Det är svårt att undgå vissa chockterapeuters ambition, att använda Ryssland som slagträ i den egna inrikespolitiska debatten.)

Den saknade teorin

Vid början av den "stora transformationen" kunde man till leda få höra att det visserligen finns teorier som beskriver hur ett land går från kapitalism till socialism, men att det inte finns någon teori som förklarar processens omvändning. Som så många andra av chockterapiens utsagor är detta en typ av resonemang som vid första påseende är intuitivt tilltalande, men vid närmare eftertanke reduceras till rent nonsens.

Att vi skulle veta hur marknadsekonomier kan transformeras till socialistiska ekonomier är till att börja med högst diskutabelt. Även om man kan visa hur en marknadsekonomi kan förstöras, finns det ingen konsistent idé om hur den efterföljande socialistiska ekonomin skall fungera. Klassiker som Lange [1938] och Kantorovitj [1959] är föga mer än försök att beskriva en ekonomi som imiterar en marknadsekonomi; en imitation som dock uppvisar allvarliga brister. Inte heller Schumpeter [1928, 1942] kan sägas ge oss en konsistent idé om hur en transformation kan ske, detta då hans tes har visat sig vara felaktig.

Att sedan säga att vi inte vet hur en ekonomi kan transformeras till en marknadsekonomi är i lika hög grad tveksamt. Betänk att merparten, för att inte säga all ekonomisk historia behandlar framväxten

⁵ Symptomatiskt nog publicerades en av Jeffrey Sachs första riktigt kända artiklar om transitionen i öst just under titeln "What is to be done?" (*The Economist*, 13 januari 1990).

⁶ För ett högst aktuellt exempel på hur ekonomer kan bli gisslan åt sin egen teori, och hur ekonomer som rådgivare förvanskar grundläggande principer, se vidare Krugman [1994].

av mer och mer marknadsvänliga institutioner, mer och mer marknadsliknande processer och det kontinuerliga borttagandet av olika hinder för ekonomisk verksamhet och teknologisk utveckling (North [1990], North & Thomas [1973], Mokyr [1990]).

Det ligger också något av en ödets ironi i att 1993 års Nobelpris i ekonomi gick till just North, som i sin forskning särskilt betonat institutionernas roll i den ekonomiska utvecklingen. Det torde vara begripligt att denne seriöse forskare i samband med Nobelhögtidligheterna hade svårt att avhålla sig från diverse syligheter om det ryska systemskiftet.

Efter det kommunistiska systemets kollaps fanns en unik möjlighet för national ekonomin att visa på den egna analysens och de egna teoriernas betydelse. Man kunde visat på vikten av att Ryssland tilläts utveckla fungerande marknadskonforma institutioner, där inräknat både organisationer – exempelvis en centralbank – och koncept – i synnerhet då penningen som sådan. Man kunde pekat på betydelsen av att ändra sociala normer och värderingar, samt på risken att denna process vid alltför stor brådska skulle kunna leda till allvarliga konflikter.

I synnerhet kunde – och borde – man ha pekat på erfarenheter av tidigare utopiska projekt för radikal samhällsomvandling, där de ansvariga arkitekterna utlovat mjölk och honung, *hic et nunc*:

”Vi har i dagens Ryssland ett fruktansvärt exempel på konsekvenserna av vansinnig och onödig brådska. [...] En snabb transition måste leda till en så omfattande förstörelse av reala tillgångar att sakernas nya tillstånd inledningsvis kommer att vara betydligt värre än tidigare, och att hela det stora experimentet därmed diskrediteras” (Keynes [1982, s 245]).

Ovanstående skrevs av Keynes 1933, beträffande Stalins vansinnespolitik, men det kunde lika gärna skrivits idag, om det nyliberala ”systemskiftet”. Den senare

jämförelsen har gjorts explicit av den ungerske ekonomen László Szamuely [1993, s 8], i en diskussion om chockterapeuternas ordinationer: ”Liknar inte detta Stalins berömda slogan, ’Låt oss uppfylla femårsplanen på fyra år?’”

Även lilla Albanien ...

Parallellen mellan dagens chockterapeuter och gårdagens realsocialister blir särskilt slående om man noterar hur båda sidor har använt lilla Albanien som stöd för de egna tesernas förträfflighet. På Enver Hoxhas tid gjorde Jan Myrdal [1987] stort nummer av hur Albanien visade vägen till den enda rätta kommunismen. Idag framhåller vissa chockterapeuter landet som modell för ett snabbt upprättande av den rena marknadsekonomin.

I Åslund & Sjöberg [1992] skildras de gamla socialiststaternas ambition att övergå till demokrati och marknadsekonomi som ett laboratorieexperiment, där ekonomier likt råttor används för att bevisa chockterapiens giltighet. Eftersom det gamla systemet har kollapsat sägs det att kostnaden för transitionen är liten, den är egentligen en ”sunk cost”, en kostnad samhället redan tagit på sig. Därför måste transitionen vara snabb. Då den statliga sektorn har kollapsat måste privatiseringen i synnerhet gå mycket snabbt, detta för att garantera en rättvis fördelning (sic!).⁷

Slutsatsen av deras analys är att ett land som Albanien har betydligt bättre förutsättningar att utveckla marknadsekonomi än exempelvis Tjeckien:

”Ju mer efterbliven en ekonomi är, desto enklare blir det att genomföra en snabb transition till en marknadsekonomi med dominerande privat ägande. Jordbrukstillgångar kan enkelt fördelas bland de bönder som brukar jorden, och företagen har så foga kapital och teknologi att få komplika-

⁷ Sambandet mellan rättvisa och privatisering diskuteras mera utförligt i Gligorov [1992].

tioner kan tillstöta. [...] Den allmänna slutsatsen är att transitionen är enklast i en fattig ekonomi som förötts av den värsta sortens kommunism, ekonomiskt såväl som politiskt" (Åslund & Sjöberg [1992, s 13]).

Har inte detta ganska mycket gemensamt med Myrdals vision om hur kommunismen skulle frälsa det albanska folket, om än med motsatta ideologiska förtecken?

Låt oss därmed övergå till att se något på de utställda rekommendationerna.

Chockterapeuternas recept

Chockterapi kan sägas erhålla en första formalisering i Sachs & Lipton [1990a, 1990b], samt i standardverket Blanchard m fl [1991]. Resonemanget fortsätter i Sachs & Lipton [1992], Sachs [1992, 1993], Fischer [1992], etc. Analysen utgörs av en handfull svepande rekommendationer, på så hög abstraktionsnivå att de i praktiken är helt invändningsfria. Vem kan rent principiellt invända mot rekommendationer som föreslår stabilisering, liberalisering och privatisering?

Något mera försåtlig är chockterapeuternas ytterligare rekommendation, att allt dessutom måste gå mycket snabbt, annars kommer hela transitionen att misslyckas. Vad gäller ordningen i vilken reformerna skall utföras, konstateras i Blanchard m fl [1991, s xi] att man "måste avancera på alla fronter – eller inte röra sig alls".

Hellre än att här söka recensera projektet i dess helhet, skall vi presentera tre särskilt intressanta komponenter.

Inflationsbekämpning

Chockterapeuternas verkliga hjärtefråga är att få ned inflationen. Det är också här de har funnit stöd i nationalekonomisk teori för en chockansats. Som modell tjänar främst Sargent [1986], samt de olika europeiska stabiliseringsförsöken under 1900-talet (Bordo & Capie [1994]). Då inflationsargumenten bygger på en etable-

rad terminologi är de ekonomiskt tilltalande.

Vid all inflationsbekämpning är nyckelordet förväntningar, men ett av budskapen i Sargent [1986] är att det också gäller att ha en idé om vilken *typ* av förväntningar som finns i en ekonomi. Tag till exempel inflationsförväntningar i en transitionsekonomi. Antingen har det under socialismen utvecklats en förväntan om prisstabilitet, i vilket fall chockterapi bara kommer att leda till en serie inflationsövertäckningar, eller också uppvisar de ekonomiska aktörerna rationella förväntningar, vilket innebär att de inte *går* att lura; varken politiska eller ekonomiska chocker fungerar. Vilka slutsatser bör vi dra av detta?

Produktionsfallet

En utpräglad humoristisk dimension av chockterapi rör det utdragna och i vissa fall bestående produktionsfall som resulterat av systemskiftet. När chockterapeuterna väl erkände problemets existens, började de hävda att det fortlöpande fallet i produktionen egentligen är positivt. En komponent i resonemanget går härvidlag ut på att det socialistiska systemet innefattade industrier som producerade negativt mervärde, dvs att man betalade arbetare för att förstöra råvaror. Vid en övergång till marknadsekonomi måste dessa industrier självfallet elimineras. Att produktionen faller blir då ett positivt tecken, som visar att chockterapi fungerar.

Om det emellertid faktiskt var så, att den gamla industristrukturen producerade negativt mervärde, borde väl nedläggning av dessa industrier resultera i en *ökning* av BNP, snarare än en *minskning*? Eller är det kanske så, att "fel" industrier har drabbats? Eller är det kanske själva "terapi" som är fel? Någon definition av det optimala produktionsfallet har vi självfallet inte fått se.

Privatisering

Den verkliga kärnan i det ryska reformprogrammet, samtidigt också den enda del som fortfarande ses som en framgång, är dock privatiseringen. För att uppnå den önskade hastigheten beslöt man att genomföra massprivatisering med hjälp av kuponger, sk *vouchers*, och vid ett första påseende har detta program verkligen varit en stor framgång. Vid närmare betraktande kan man dock ställa en rad frågor.

För det första uppvisar det ryska privatiseringsprogrammet slående likheter med tidigare planekonomiska projekt. Otaliga gånger har vi hört hur en ständigt ökande procentandel av de statliga sovjetiska företagen har övergått till nya system, till *chozrasjtjet*, till Sjtjekino-modellen, osv, *in absurdum*. Samtliga dessa projekt var stora framgångar; inget hade något verkligt innehåll.

För det andra undviker man här fullständigt den centrala frågan om mål och medel. Privatisering innebär inte bara att sätta upp nya skyltar. Målet måste vara att skapa ägare som inte bara förvaltar ägandet utan också kontrolleras av marknaden. Processen kan därför knappast sägas vara fullbordad innan företagen har värderats av en fungerande marknad. Diverse kupongjippon är i detta perspektiv tämligen irrelevanta.

För det tredje, och kanske viktigast, borde det redan från början stått klart att en snabb privatisering i ett land med en i det närmaste obefintlig rättsordning måste leda till att det skapas ett betydande utrymme för skalbolagsaffärer och diverse annan utplundring av det som tidigare var statens egendom. De fördelningspolitiska effekterna av denna process kan vi ännu bara ana.

Svekdebatten

Under våren 1994 kunde man från de bevisna chockterapeuternas led allt oftare

få höra variationer på temat: "Vi svek Ryssland. Väst missade rätta tillfället." Den vanligaste måltavlan för denna svekdebatt var Internationella valutafonden, IMF, som på vissa håll tycktes uppfattas som skyldig till allt som gått snett i Ryssland. I en artikel i *Financial Times* den 11 januari 1994 brännmärkte Jeffrey Sachs IMFs agerande som något som historien aldrig tidigare upplevt, och i *The New Republic* den 31 januari gick han så långt som till att tala om "förräderi".

Det kan förvisso ligga något mänskligt i att personer som fått se sin egen undermåliga analysförmåga konfronterad med en obarmhärtig verklighet gärna söker syndabocker, men det får faktiskt finnas vissa gränser för hur långt deras förvrängningar av denna verklighet kan tillåtas gå.

De utländska rådgivarnas efterrationaliseringar går ut på att det reformprogram som sjösattes den 2 januari 1992 gick bra och att president Boris Jeltsin under 1992 åtnjöt ett starkt politiskt stöd för sin reformpolitik. Kärnan i kritiken mot IMF går ut på att fonden bidrog till att förskingra båda dessa tillgångar. Dels ställde man upp med för få krediter, dels reste man alltför hårda villkor. (Även utgången av decembervalet 1993 antyds vara en konsekvens av att IMF inte givit reformkrafterna tillräckligt ekonomiskt och politiskt stöd.)

Dessa åsikter har framför allt Sachs fört fram i en strid ström av artiklar i den internationella pressen. Efter att en tid ha passerat helt obemött fick kritiken i början av februari 1994 ett kraftfullt genmäle. Vid en presskonferens i Washington gick chefen för IMF, Michel Camdessus, till häftig motattack mot Sachs och dennes kampanj. Hans poäng var att den huvudkritik som riktats mot IMF – alltför hård konditionalitet – i det ryska fallet är att betrakta som fullständigt nonsens.

Camdessus slog fast den mycket enkla princip som säger att länder skall få stöd i förhållande till genomförda, snarare än utlovade reformer. Vart alternativet kan

Tabell 1 Utfästelser och utbetalningar till Ryssland 1992 och 1993 (mdr USD).

	Utfästelser		Utbetalningar	
	1992	1993	1992	1993
EU, bilateralt	11	10	14	6
IMF (G7)	9	13	1	1,5
Världsbanken, EBRD	1,5	5	–	0,5
Skuldreglering (Paris)	2,5	15	–	15
Totalt	24	43	15	23

Källa: IMF [1994, s 45].

leda torde knappast behöva utvecklas vidare. Till skillnad från privata välgörenhetsorganisationer har IMF en stadga att följa, och ett antal medlemmars intressen att bevaka. De länder som lånar ut pengar till IMF för vidare utlåning till bättre behövande torde knappast vara intresserade av att se bankverksamheten förvandlas till politiskt betingad välgörenhet.

Erfarenheterna av samarbetet med den ryska regeringen visar att problemet ligger i en helt annan dimension. Den ryska sidan har nämligen uppvisat ett synnerligen nyckfullt beteende, som knappast har underlättat bedömningar av vad som kan och bör göras. Fonden har vid ett flertal tillfällen blivit tillbakavisad, och informationsutbytet har – milt uttryckt – inte varit det bästa.

En annan typ av kritik som riktas mot IMF är att man skulle vara långsam i hanteringen av krediter. Detta skall ses mot bakgrund av att Ryssland inte blev medlem förrän i juni 1992 och att den första krediten beviljades redan i juli, med utbetalning i augusti. Efter president Boris Jeltsins framgångar i den ryska folkomröstningen i april 1993 etablerades dessutom en helt ny form av kredit, med mycket blygsamma villkor för utbetalning, som var speciellt anpassad för "transitionsekonomier". I maj 1993 beslöts att Ryssland skulle få del av detta kreditprogram. Fakta i målet sammanfattas i Tabell 1.

Om vi rensar för dubbelräkning, dvs

summor som först utlovats ett år och sedan inte utbetalats, för att därefter utlovas igen nästa år, erhåller vi en bild för 1992–93 som ger utfästelser om 55 miljarder USD och utbetalningar om 38 miljarder USD. Utbetalningsgraden är således 70 procent i förhållande till utfästelser. Av dessa uppgifter framgår klart att det inte alls är så synd om Ryssland som chockterapeuterna påstår. Enligt OECD låg Ryssland under 1992 tillsammans med Polen främst bland de länder som fick stöd från Väst, för att under 1993 ensam ta täten (OECD [1994, s 3–4]).

Bilden kan göras ännu tydligare om vi skiljer mellan olika källor, dvs mellan regeringar och institutioner. En sådan distinktion ger vid handen att Ryssland under åren 1992–93 lovades 21 miljarder från olika västländer i bilateralt stöd, varav 20 miljarder faktiskt betalades ut, samt att den officiella skuldregleringen lovade 15 miljarder, varav allt betalades ut. Oavsett vad de besvikna rådgivarna må tycka, torde detta vara en enastående utbetalningsgrad. Av de senaste signalerna att döma, verkar det dessutom som om Ryssland under andra hälften av 1994 kan förvänta en ny stor skuldreglering, uppgående till 7 miljarder USD. För resterande utfästelser om 19 miljarder svarar internationella finansiella institutioner, som IMF och Världsbanken, vilka till skillnad från regeringar har fastställda regler att följa. I deras program finns ett starkt element av konditionalitet.

Av utlovade 19 miljarder utbetalades visserligen bara 3 miljarder, men den låga utbetalningsgraden följde inte av att IMF och Världsbanken på något vis vill Ryssland illa. Orsaken är helt enkelt att Ryssland behandlas precis som alla andra länder som söker stöd hos dessa institutioner. Att Ryssland består en positiv särbehandling av regeringar i väst må vara sin sak, men är det verkligen rimligt att även internationella finansiella institutioner skall tillämpa särskilda regler för rysk del?

Den enkla sanning som kan skönjas vid en närmare begrundan av vad som faktiskt hänt under "systemsiftet" säger entydigt att det största felet ligger hos Ryssland självt. Under 1992 och 1993 fick man 38 miljarder dollar i faktiskt utbetald hjälp. Samtidigt kan vi notera att kapitalflykten under perioden 1990–94 uppskattas till ett minimum av 35 miljarder dollar (ECE [1994, s83]). Under 1993, då den månatliga takten i kapitalutflödet låg omkring en miljard dollar, tillsattes en internationell bankkommission för att undersöka vart detta kapital tog vägen, men efter en tid fick man diskreta antydningar från den ryska regeringen om att undersökningen nog borde avbrytas (*Business Central Europe*, mars 1994, s 51).

Kan någon vettig människa på fullt allvar hävda att skattebetalare i väst skall kompensera dessa till stor del tämligen suspekta penningflöden? Är det inte snarare så att den snabba "liberalisering" av den ryska ekonomin som företagits på uppmaning av chockterapeuterna har lämnat fritt fram för en utplundring av den ryska ekonomin och det ryska samhället som saknar tidigare parallell? Vems är i så fall felet?

Det har satsats mycken prestige från många håll på att det ryska systemsiftet skulle lyckas. Därför är det också naturligt att man nu söker efter syndabockar. Det måste dock göras helt klart att svekdebatten som den nu förs är ett spel för galleriet, en rökridå vars syfte är att un-

derlätta reträtten från ett i grunden och från första början misslyckat projekt.

Fakta i målet är att chockterapi saknade vetenskaplig förankring. Chockterapeuterna avvisade allt tal om betydelsen av kulturella skillnader, de ignorerade Rysslands avsaknad av nödvändiga juridiska och ekonomiska institutioner och de ställde ut falska förespeglningar om en snabb kur. Det sista är det ur politisk synvinkel helt centrala.

Den kanske viktigaste anledningen till att stödet för president Jeltsins reformprogram så länge förblev så starkt var nämligen att de utländska rådgivarna ställde ut två falska löften. För det *första* skulle chockterapi ge snabba resultat. Efter en kort om än smärtsam omställning skulle påtagliga tecken på förbättringar börja visa sig. Redan den 1 juli 1992 skulle Ryssland ha en konvertibel valuta, och på hösten skulle det värsta vara över. För det *andra* skulle västvärlden ställa upp med allt det ekonomiska bistånd som var nödvändigt för att projektet skulle lyckas. Man skulle således ha allt att vinna och intet att förlora på att följa det nyliberala receptet.

Det må vara ryssarna förlåtet att de inte genomskådade dessa båda illusionsnummer. Man saknade den ekonomiska kompetens som krävs för att förstå sofistikerade stabiliseringspolitiska resonemang, och man hade svårt att tro att så många västregeringar kunde säga så mycket gott om ett projekt de uppenbarligen inte hade för avsikt att ställa upp med ens tillnärmelsevis adekvat finansiering för. När den gamla debatten om "vänsterns moraliska skuld" väl har bordlagts finns här ett utmärkt tema för en efterföljardebatt.

Marshallplanen

Ett av chockterapeuternas mera framträdande illusionsnummer är att de västeuropeiska länderna klarade återuppbyggnaden efter andra världskriget tack vare de stora belopp i ekonomisk hjälp

som kanaliseras via den amerikanska Marshallplanen. Erfarenheterna av det "tyska undret" visar entydigt hur felaktigt detta resonemang är.

Marshallplanen lanserades den 3 juni 1947. Under perioden fram till april 1948 bedrevs förhandlingar mellan USA och de västeuropeiska länderna om hur programet skulle implementeras. De första utbetalningarna startade i april 1948, för att ebba ut i juni 1949. Under tiden april 1948 till juni 1949 fick de västeuropeiska länderna totalt ca 12 miljarder USD, motsvarande ca 2 procent av deras BNP. Medlen användes främst till import av jordbruksprodukter, råvaror och halvfabrikat. Endast 14,3 procent av stödet gick till investeringsvaror. (I Tysklands fall var denna siffra endast 3,3 procent.)

Då man inte kan visa att det gick bättre för länder som fick relativt mycket pengar, än för dem som fick relativt lite, är det orimligt att påstå att ekonomiskt bistånd skulle varit avgörande för återuppbyggnaden (Milward [1984, 1992]). Faktum är att det land som ständigt framhålls som *star performer*, dvs Tyskland, fick relativt lite. Det var bara Sverige, Portugal och Belgien/Luxemburg som fick mindre stöd från Marshallplanen (Milward [1984], Giersch m fl [1992]).

Exemplet Tyskland illustrerar en lika enkel som viktig princip, nämligen att det är länderna själva som måste göra jobbet. Det är inte IMF utan Ryssland självt som måste lägga grunden för ett fungerande reformprogram. De tyska ekonomerna Giersch, Paque och Schmieding [1992, s 99] konstaterar:

"I Västtysklands fall var stöd från Marshallplanen inte någon avgörande faktor i den snabba tillväxt som började efter reformerna vid mitten av 1948. I själva verket anlände de första stora leveranserna inte förrän i början av 1949, dvs vid en tidpunkt när ekonomin redan hade börjat svalna."

Marshallplanens viktigaste funktion låg i

den politiska och psykologiska dimensionen, i att bidra till att skapa självuppfyllande förväntningar om framgång. Här ligger också den viktigaste lärdomen i förhållande till Ryssland. De västerländska rådgivarna har upprepade gånger förklarat att det ryska systemskiftet är beroende av stöd från Väst. När så detta stöd uteblir skapas naturligt nog självuppfyllande förväntningar om ett misslyckande.

Den ryska ekonomin

Under de första månaderna 1994 ledde det enorma politiska trycket mot IMF till att man frångick tidigare rutiner. Efter förhandlingar mellan IMF och ryska regeringen godkände fonden en kredit på 1,5 miljarder USD. Det politiska spelet kring denna kredit är synnerligen belysande.

Först förklarar fonden för ryska regeringen att krediten är beroende av hur stort det ryska budgetunderskottet blir under 1994, samt att detta inte bör bli mer än 8–10 procent av BNP. Den ryska regeringen presenterar då en första budgetversion med beräknade intäkter på 120 000 miljarder rubel och beräknade utgifter på 183 000 miljarder rubel, varpå ett memorandum skickas till IMF där budgetunderskottet fastställs till 53 000 miljarder rubel.

Fonden förklarar då att ett dylikt budgetunderskott, motsvarande ca 8–10 procent av BNP, kräver att den månatliga inflationen inte får överstiga 7–8 procent, varpå den ryska regeringen i sin tur lämnar prognoser som förutspår en rysk månatlig inflation på 7 procent i slutet av 1994. Krediten godkänns, men spelet är inte över med det.

Det ryska parlamentet godkänner sedermera en första version av budgeten. Den 18 maj kommer dock ett nytt besked från försvarsutskottet, som säger att det militär-industriella komplexet skall erhålla ytterligare 17 000–18 000 miljarder rubel. Åtgärden godkänns av president Jeltsin. (Jordbrukssektorn har då redan

fått ytterligare anslag, uppgående till 15 800 miljarder rubel.) Det löfte om ett budgetunderskott på 8 procent som ryska regeringen givit IMF är därmed ett minne blott. Enligt initierade bedömare, västerländska och ryska, kommer budgetunderskottet 1994 troligtvis att närma sig 40 procent av BNP.

En faktor som varken ryska regeringen eller IMF tagit med i beräkningarna är nämligen den utomordentligt låga skatteupptagningen. Enligt vissa uppgifter kommer ryska regeringen förmodligen inte att kunna ta upp mer än 50 procent av de 120 000 miljarder rubel som var den första budgetens beräknade inkomstsida för 1994. Kanske blir det än värre. Under perioden januari–maj lyckades man bara ta upp 36 procent av beräknade skatteintäkter (*Financial Times*, 9 juni 1994). Detta är dessutom bara halva historien.

En annan mycket känslig fråga, som helt har utelämnats, rör relationen mellan centrum och periferi. Hur kommer relationen mellan centrum och de sk federationssubjekten i Ryska federationen att se ut vad gäller maktfördelning och ekonomisk politik? Det vi nu bevittnar påminner spökligt om Gorbatsjovs sista år vid makten, då regioner runt om i Ryssland vägrade betala in skatt till centralregeringen. En larmstudie om detta problem har nyligen kommit från Världsbanken, som bekräftar de starka upplösningstendenserna (Wallich [1994]).

Motreaktionen

Även i den mera publika debatten börjar nu tung kritik riktas mot chockterapeuternas härjningar. För regeringen Bildt, som varit en av chockterapiens ivrigaste tillskyndare, kan det kanske vara pikant att notera att vi bland de hårdaste kritikererna kan finna Sir Alan Walters, tidigare ekonomisk rådgivare till Margaret Thatcher. I februariumret 1994 av ansedda *Le monde diplomatique* karakteriseras de västliga rådgivarnas bidrag till Rysslands

utveckling som "en aldrig tidigare skådad förnedring av nationen". Som ovan noterats, är det också flera forskare som har jämställt "systemskiftets" simplistiska tidtabellsresonemang med Stalins kampanj för snabb industrialisering.

Om man avslutningsvis får vara djärv nog att antyda att det kanske finns en moralisk dimension i den ekonomiska rådgivningen, är det slående med vilken energi västerländska rådgivare har fört fram rekommendationer för den ryska ekonomin som de aldrig skulle vågat föreslå för sina egna ekonomier. Detta gäller både forskare, som har fascinerats av möjligheten att använda Ryssland som ett gigantiskt samhällsvetenskapligt laboratorium, och politiker, som har fascinerats av möjligheten att använda Ryssland som mål för ett nyliberalt korståg.

Statsminister Carl Bildt är ett utmärkt exempel. Vid sitt uppträdande vid *World Economic Forum* i Davos, i början av 1994, förklarade han för den ryske premiärministern Viktor Tjernomyrdin att den ryska ekonomin behövde "mer chock och mindre terapi". Tjernomyrdin skulle mycket väl ha kunnat svara med samma mynt, med att detta även gäller den svenska ekonomin. Med ansvar för det näst största budgetunderskottet inom OECD, och med en statsskuldutveckling som är i det närmaste utom kontroll, hade Bildt inte mage att föreslå åtstramningar för den egna ekonomin som skulle kunna återställa ett visst element av förtroende för statens finanser. Listan över dylika kontraster skulle tyvärr kunna göras mycket lång.

Hur förklarar man att chockterapi inte har rekommenderats för någon av de krisdrabbade ekonomierna i Västeuropa eller Nordamerika? Hur kan det komma sig att ingen av den ryska regeringens alla framträdande ekonomiska rådgivare har anlitats av någon av dessa regeringar? Varför är det bara ryssar som – gång efter gång – måste underkastas gigantiska sociala experiment, med ofattbart lidande

och förstörelse som följd? Vem var det egentligen som svek Ryssland?

Referenser

- Blanchard, O, m fl, [1991], *Reform in Eastern Europe*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Bordo, M & Capie, F (red), [1994], *Monetary Regimes in Transition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Buchanan, James, [1993], "Asymmetrical Reciprocity in Market Exchange: Implications for Economies in Transition". *Social Philosophy and Policy*, vol 10, nr 2, s 51-64.
- ECE [1994], *Economic Bulletin for Europe*, vol 45, New York.
- Fischer, S, [1992], "Stabilization and Economic Reform in Russia". *Brookings Papers on Economic Activity*, nr 1, s 77-126.
- Giersch, H, Paqué, K-H & Schmieding, H, [1992], *The Fading Miracle: Four Decades of Market Economy in Germany*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gligorov, V, [1992], "Justice and Privatization". *Communist Economies and Economic Transformation*, vol 4, nr 1, s 45-58.
- Gligorov, V, [1993], "Gradvis chockterapi". *Ekonomisk Debatt*, vol 21, nr 8, s 697-705.
- IMF [1994], *IMF Survey*, 7 februari.
- Kantorovitj, L, [1959], *Ekonomitjeskij rastjot nailutjsjevo ispolzovanie resursov*. Moskva.
- Keegan, W, [1993], *The Spectre of Capitalism: The Future of the World Economy After the Fall of Communism*. Vintage, London.
- Keynes, J M, [1982], *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, vol 21. Macmillan, London.
- Krugman, P, [1994], "Competitiveness: A Dangerous Obsession". *Foreign Affairs*, mars/april.
- Lange, O, [1938], *On the Economic Theory of Socialism*. McGraw Hill, New York.
- Lipton, D & Sachs, J, [1990a], "Privatization in Eastern Europe: The Case of Poland". *Brookings Papers on Economic Activity*, nr 1, s 293-341.
- Lipton, D & Sachs, J, [1990b], "Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland". *Brookings Papers on Economic Activity*, nr 2, s 75-147.
- Lipton, D & Sachs, J, [1992], "Prospects for Russias Economic Reforms". *Brookings Papers on Economic Activity*, nr 2, s 213-283.
- Lucas, R, [1980], "Rules, Discretion and the Role of the Economic Advisor". I Fischer, S (red), *Rational Expectations and Economic Policy*. University of Chicago Press, Chicago, s 248-261.
- Milward, A S, [1984], *The Reconstruction of Western Europe 1945-1951*. University of California Press, Berkeley/Los Angeles.
- Milward, A S, [1992], *The European Rescue of the Nation-State*. University of California Press, Berkeley/Los Angeles.
- Mokyr, J, [1990], *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*. Oxford University Press, Oxford.
- Myrdal, J, [1987], *Den albanska utmaningen 1968-1986*. Norstedts, Stockholm.
- North, D C, [1990], *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge.
- North, D C & Thomas, R P, [1973], *The Rise of the Western World*. Cambridge University Press, Cambridge.
- OECD [1994], *Aid and Other Resource Flows to the Central and Eastern European Countries and the Newly Independent States of the Former Soviet Union in 1991 and 1992*. Paris.
- Sachs, J, [1992], "The Economic Transformation of Eastern Europe: The Case of Poland". *Economics of Planning*, vol 25, s 5-19.
- Sachs, J, [1993], *Poland's Jump to the Market Economy*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Sargent, T, [1986], *Rational Expectations and Inflation*. Harper & Row, New York.
- Schumpeter, J, [1928], "The Instability of Capitalism". *Economic Journal*, vol 28, s 361-386.
- Schumpeter, J, [1942], *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper & Row, New York.
- Summers, L H, [1992], "Knowledge for Effective Action". *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1991*. Washington, s 7-14.
- Szamuley, L, [1993], "Transition from State Socialism: Whereto and How?" *Acta Oeconomica*, vol 45, s 1-22.
- Wallich, C I (red), [1994], *Russia and the Challenge of Fiscal Federalism*. The World Bank, Washington, D C.
- Åslund, A & Sjöberg, Ö, [1992], "Privatization and Transition to a Market Economy in Albania". *Communist Economies and Economic Transformation*, vol 4, nr 1, s 135-150.